

Türkün MUSAYEVA

AMK-nın dissertantı

Elmi rəhbər – sənətsünashlıq elmləri doktoru,

professor Ceyran Mahmudova

Ünvan: Yasamal r. Ə.Ələkbərov küç. 7

E-mail: shoray@mail.ru**LƏZGİ XALQ MAHNILARININ BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR**

***Xülasə:** Azərbaycanca yaşayan azsaylı xalqlardan olan ləzgi xalqının folkloru zənginliyi ilə seçilir. Ləzgilərin şifahi xalq yaradıcılığının mənşəyi çoxəsrlik tarixə malikdir və kökləri qədim dövrlərə qədər gedib çıxır. Folklor nümunələri nəsil-dən-nəslə keçərək gündəlik həyatda geniş yayılmışdır və buna görə də xalqın yaddaşında möhkəm yer tutmuşdur. Məqalədə ləzgi folkloruna aid olan mahnılar qruplaşdırılaraq, özünəməxsus səciyyəvi cəhətləri nəzərə çatdırılır. Həmçinin ləzgi xalq mahnılarının Azərbaycan mahnıları ilə oxşar cəhətləri vurğulanmış və müəyyən musiqi nümunələri müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Məqalədə lirik, tarixi-qəhrəmanlıq və satirik ləzgi xalq mahnıları araşdırılaraq təhlil edilmişdir.*

***Açar sözlər:** ləzgi xalqı, folklor, xalq yaradıcılığı, mərasim, mahnı, melodiya*

Hər bir xalqın folkloru tarixini, məişətini, həyat tərzini, musiqisini, qədim mərasimlərini və digər mədəni sahələrini özündə ehtiva edən bir növ şifahi salnamədir. Burada insanlar öz hekayələrini danışır. Folklor əsərlərinə hər zaman, xüsusilə də müasir dövrümüzdə maraq və tələb daha da artmaqdadır. Ləzgilərin folkloru qədim və müasir adət-ənənələrin birləşməsindən yaranaraq formalaşmışdır. Əsrlər boyu bu ənənələr çoxşaxəli sistemə çevrilib müxtəlif janrları öz tərkibinə birləşdirmişdir: mifologiya, epos, əfsanələr və adət-ənənələr, nağıllar, atalar sözləri, məsəllər, tapmacalar, tarixi mahnılar və digər xalq mahnıları və s. Bu baxımdan ləzgi folklorunu araşdıran tədqiqatçı Dadaş Əliyev yazır: “Ləzgilərin folklorunda mərasimlər, epik və lirik növə aid nümunələr əsas yer tutur. Ləzgilərin mərasim folkloruna mövsüm və məişət mərasimləri daxildir” [1, s.129].

Azərbaycan Respublikasında yaşayan ləzgilərin hazırda beş yüzdən çox xalq mahnısı və rəqs melodiyları, bir neçə yüz nağıl, bayatı və digər folklor nümunələri məlumdur. Bunların müəyyən hissəsi vaxtilə nota yazılsa da, çox hissəsi hələ də şifahi şəkildə mövcuddur və xalqın müxtəlif nümayəndələri tərəfindən pərakəndə şəkildə yayılmışdır. Bundan irəli gələrək, araşdırma zamanı ləzgi xalq mahnılarının müəyyən hissəsi toplanıb nota köçürülmüşdür. Ləzgi folkloru digər azsaylı xalqlarla müqayisədə, Azərbaycan milli musiqisi ilə daha çox bağlıdır. Bu baxımdan ləzgi xalq mahnılarının melodik, forma-quruluş və intonasiya xüsusiyyətlərinin araşdırılması bu etnik qrupun musiqisinin xüsusiyyətlərinin öyrə-

nilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Mahnıların toplanması və nota yazılmasında, onların poetik mətninin izah edilməsində ləzgi dilinə bələd olduğumuzun böyük köməyi olmuşdur.

Xalq yaradıcılığında çox geniş yayılmış bir janr olan mahnının ləzgi folklorunda da əhəmiyyəti böyükdür. Bu baxımdan musiqişünas alim, professor Lalə Hüseynovanın mahnı janrı ilə bağlı fikirləri maraqlıdır: “*Danılmaz həqiqətdir ki, mahnı incəsənətin ən demokratik və insanlar tərəfindən ən tez mənimsənilən janrıdır. Çoxlarının musiqi ilə ilk tanışlığı məhz mahnıdan başlayır. Və bu mahnının necə dolğun və məzmunlu, yaxud bəsit və bayağı olmasından insanın musiqi duyumu və zövqünün, dünyagörüşünün lazımı məcrada formalaşması çox asılıdır*” [2, s.3]. Bu baxımdan yanaşsaq, bir çox xalqlarda olduğu kimi, ləzgi folklorunda da mahnı janrının əhəmiyyəti böyükdür.

Ləzgi etnik qrupunun musiqisi melodiya, modal və ritmik quruluşuna görə, onlara yaxın ərazilərdə yaşayan Şimali Dağıstan və Şimali Qafqaz xalqlarının musiqisindən fərqlənir. Aparılan araşdırmalar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, ləzgi musiqisinin əsasını diatonik səssirasına əsaslanan lidik, frigik, eolik, ionik ladlar təşkil edir. Xüsusilə major boyalı lidik və minor boyalı frigik ladların ləzgi xalq mahnılarında üstünlüyü bu musiqi nümunələrinin xarakterini müəyyənləşdirir.

Mahnı ləzgi xalqının xalq yaradıcılığında ən mühüm və qədim janrlardan biridir. Məhz mahnılarda ləzgi xalqının dünyagörüşü və psixologiyası, onun daxili aləmi, fikir və hissləri, arzuları və tarixi inkişaf prosesi öz əksini tapmışdır. Ləzgilərin xalq mahnıları fikir və hisslərinin səmimiyyəti ilə seçilir, xalqın uzaq keçmişindən irəli gələn xüsusiyyətlər mahnılara hoparaq, onların janr və məzmun cəhətdən zənginliyini yaradır.

Qeyd etdiyimiz kimi, ləzgilər Azərbaycan musiqi mədəniyyəti ilə qaynayıb qarışmış və müəyyən cəhətləri yaşadıkları əraziyə uyğunlaşmışlar. Belə ki, ləzgi xalq mahnılarının mövzu müxtəlifliyi Azərbaycan folklorunda mövcud olan bu janr nümunələri ilə yaxındır. Ləzgi xalq mahnılarını şərti olaraq, aşağıdakı kimi təsnifata bölmək mümkündür:

- Əmək mahnıları;
- Mərasim mahnıları;
- Məişət mahnıları;
- Lirik mahnılar;
- Tarixi-qəhrəmanlıq mahnıları;
- Satirik mahnılar.

Ləzgi xalq mahnılarının araşdırılması zamanı lirik mahnıların say etibarilə daha çox olduğu aşkarlanmışdır. Lirik mahnıların çox olması Azərbaycan xalq yaradıcılığı üçün də səciyyəvi xüsusiyyətdir. Bu baxımdan məqalədə ləzgi xalq mahnıları Azərbaycan xalq mahnılarının xüsusiyyətləri ilə əlaqədar şəkildə araşdırılmışdır. Mahnıların poetik mətninin araşdırılması zamanı musiqişünas alim, profes-

sor Ceyran Mahmudovanın “Azərbaycan xalq və bəstəkar mahnılarının mətn xüsusiyyətləri” adlı elmi-tədqiqat işinə istinad edilmiş və ləzgi xalq mahnıları bu nöqtəyi-nəzərdən araşdırılmışdır. Poetik mətnlə bağlı professor C.Mahmudova yazır: “Azərbaycan xalq mahnıları maraqlı quruluş xüsusiyyətlərinə, zəngin melodik məzmununa malikdir. Lakin bu son dərəcə dəyərli janrın qavranılması və araşdırılması zamanı nəzərə alınacaq vacib komponentlərdən biri də mətnidir. Qeyd etmək lazımdır ki, mahnının bu və ya digər janra aid edilməsi, onun qədimliyinin müəyyən edilməsində mətn müstəsna əhəmiyyətə malikdir” [3, s.5].

Lirik xarakterli “Maği dilbər can” mahnısı ləzgilərin bu günə kimi oxuduğu və çox sevdiyi bir xalq mahnısıdır. Mahnının poetik mətni dörd bənddən ibarətdir. Bəndlər məzmun baxımından bir-birinin davamı kimi səslənir. Birinci bənddə verilən mövzu tədricən açılaraq, sonda mahnının poetik məzmununu tamamlayır. Maraqlısı budur ki, bir çox ləzgi xalq mahnılarında bəndlərin hər birində mövzu müxtəlifliyi, ilk bənddə verilən məzmundan uzaqlaşma nəzərə çarparsa da, bu mahnıda sanki hekayət şəklində olan süjet xətti verilmişdir:

Ləzgiçə:

Гарданвай кагърабаяр,
Магъи-дилбәр, чан.
Къарасудин цел
Магъи-дилбәр, чан.

Tərcüməsi:

Boynundakı şalı
Maği-dilbər can.
Qarasuya sel gələndə
Maği-dilbər can.

Yuxarıda mahnının bir bəndi ləzgi dilində və Azərbaycan dilində verilmişdir. Sətri və məna tərcüməsində verilmiş poetik mətn lirik məhəbbət mövzusunda. Bənddə olan “maği-dilbər, can” misrası ikinci və dördüncü misralarda təkrarlanır və bu bir növ bayatı şeirinin xüsusiyyətlərini xatırladır. Mahnının musiqisi poetik mətndən qaynaqlanır və sözlərin tələffüzünə uyğun olaraq, melodik xətti dolğunlaşdırır.

Bu maraqlı və gözəl melodik musiqi dilinə malik olan xalq mahnısının kədərli taleyi var. Belə ki, xalq mahnısının əsasına qəmli-qüsslü bir hadisə durur. Mahnının məzmununda deyilir ki, bir dağ kəndində, çayın kənarında, təmiz havası, rəngarəng gülləri və bulaqları ilə göz oxşayan bir Maği dərəsi olub. Bu dərə kədərli tarixin, faciəvi hadisənin və bundan yaranan qəmli bir musiqinin ifadəsidir. Həmin kənddə Maği adında çox gözəl bir qız yaşayırmış. Bu qız sevdiyinə qovuşa bilmədiyi üçün bu dərədən öz məhəbbəti uğrunda canını fəda etmiş və ölümü seçmişdir. Ona görə də bu dərə Maği dərəsi adlanır. Dilbər sözünün mənası isə gözəl deməkdir. Bu hadisədən sonra isə el arasında, kənd içində “Maği dilbər can” sözləri geniş yayılmağa başladı. “Maği dilbər can” mahnısının illər ötdükcə yeni-yeni bəndləri yaranmış və əsər çox geniş bir həcm əldə etmişdir. Eyni zamanda bu mahnının illər ərzində müxtəlif variantları yaranaraq, xalq arasında ifa edilmişdir. Hazırda “Maği dilbər can” mahnısı bir çox ləzgi müğənnilərinin repertuarına daxildir.

Nümunə 1. “Maḥi-dilbər” (“Maḡi-dilber, can”) ləzgi xalq mahnısı. Toplayan və nota yazan: Musayeva Türkün

İnformator: Aşurova Zabitə (Təvəllüd: 29 yaş, Qusar rayonu, Əvəciq kəndi, 12.08.2021)

Зун кын-дил-гуьл тар я ва-хар, Ма-гын дил-бер
ча - аа - ан, Цуьк а-кьай-на бе-гьер та-гай Ма-гын дил-бер чан.
Эи ри-кьн-кай ннз ха-бар я? Ма-гын дил-бер ча - аа - ан, чай-диз ве-гьей
ли-мон хьнз хьай Ма-гын дил-бер ча - аан, Ма-гын дил-бер чан.

“Maḥi-dilbər can” ləzgi xalq mahnısı yüksək registrdə səslənərək, əsasən ikinci oktavanın səslərini əhatə edir. Mahnı 4/4 ölçüdə və “Moderato” tempindədir. Bəzi ifaçılar çox zaman bu mahnını məzmunundan irəli gələrək, daha ağır tempdə ifa etməyə üstünlük verirlər. Mahnının diapazonu çox genişdir və “h¹-h²” səslərini əhatə edir. Mahnının melodiyasının oktava intervalını əhatə etməsinə ləzgi xalq mahnılarında çox az rast gəlinir. Ona görə də çox zaman bu mahnı ən yüksək səsləri oxuya bilən ifaçılar tərəfindən ifa edilir. İnformator Ruzigar Əliyeva yaşının çox olmasına baxmayaraq, mahnının bacardığı qədər mükəmməl ifa etməyə, ən yüksək səsləri götürməyə çalışırdı. Mahnı ikinci pilləsi əksidilmiş c-moll tonallığında, yəni C tonikalı frigik ladda yazılmışdır. Lakin mahnının müəyyən bölmələrində natural minora keçid baş verir və “c” tonikalı eolik lad səslənir (6-7-ci, 12-14-cü xanələr). Lakin bu müvəqqəti hal daşıyır və çox zaman frigik lad eolik ladin verildiyi xanələrdən sonra səslənir və mahnının sonunda isə öz təsdiqini tapır. Mahnı səkkiz xanədən ibarət instrumental girişlə başlayır. Ləzgi xalq mahnılarında geniş həcmli instrumental girişin olmasına nadir hallarda təsadüf edilir. Bu hissənin çox maraqlı ritmik quruluşu var. Belə ki, nöqtəli yarım

notdan sonra dörd səsdən ibarət onaltılıqların, növbəti xanədə isə iki səkkizliyin səslənməsi instrumental girişdə digər lirik mahnılardan fərqli olan melodik inkişaf xətti yaradır. Adətən ləzgi xalq mahnılarında instrumental giriş hissəsi çox qısa və sadə ritmik fiqurasiyalar üzərində qurulur. Mahnı bənd-nəqərat formasında yazılmışdır. Mahnı melodik hərəkətin istiqaməti baxımından sanki iki hissəyə bölünmüşdür. Əvvəlcə bənd hissəsi (C səsində başlayır) yuxarı registri əhatə edən səslərdə mövzunu təsdiqləyir, sonra isə nəqərat hissəsi böyük sekunda intervalı həcmində aşağı səslənmədə (B səsi) başlayaraq, həmin melodik hərəkətin istiqamətini aşağıya doğru yönəldir. Mahnının bənd hissəsi özündə sekvensiya xüsusiyyətlərini daşıyan aşağı istiqamətli hərəkət üzərində qurulmuşdur. Bənd hissəsində sinkopalı ritmik fiqurasiyalara daha çox rast gəlinir və bu xüsusiyyət digər ləzgi xalq mahnılarında az təsadüf edilən xüsusiyyətdir. Nəqərat hissəsində də bənddə olan melodik musiqi xəttinin intonasiyaları saxlanılır. Bu xüsusilə bəndin ilk xanəsində olan kvinta intervalı həcmində olan (c^2-g^2) motivin daxilində olan inkişafın sonradan nəqəratda sekvensiya şəklində aşağı verilməsi (h^1-f^2) zamanı nəzərə çarpır. “*Mahi-dilbər, can*” sözləri üzərində qurulmuş hissədə isə eyni melodik motiv dörd dəfə təkrarlanaraq, mahnının mövzusunı təsdiqləyir və bu hissə mahnının tamamlayıcı funksiyasını daşıyır. Mahnının melodiyası musiqi dili və ritmik baxımdan zəngindir. Frigik və eolik ladların bir-birini əvəzləməsi isə mahnının melodik dilini daha da dolğunlaşdırır. Daha yığcam diapazona malik ləzgi xalq mahnılarından fərqli olaraq, “*Mahi-dilbər can*” mahnısının geniş nəfəsli olması onu Azərbaycan xalq mahnılarına, xüsusilə “Sarı gəlin” mahnısına yaxınlaşdırır.

“*Mahi-dilbər can*” mahnısı “Suvar” ləzgi ansamblında müasir ləzgi ifaçılarının repertuarına salınmışdır. Təbii ki, mahnının oxunması zamanı melodiya heç bir dəyişiklik yaradılmayıb, o xalq dilindəki melodiya ilə eynidir. Mahnı “Suvar” ansamblının solisti C.Zalovanın repertuarında da səslənmişdir və onun ifasında mahnının müəyyən bəndlərindən istifadə olunmuşdur. 2014-cü ildə “Suvar” ansamblında yaradılmış ləzgi xalq xoru da Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında baş tutan konsertdə “*Mahi-dilbər can*” mahnısını geniş dinləyici kütləsinə təqdim etmişdir. Mahnının kədərli xarakteri xorun ifasında qabarıq şəkildə ifa edilmişdir.

“Naz eləmə” (“*Haz gymur*”) ləzgilərin məhəbbət mövzusunda olan lirik xalq mahnılarındanıdır. Mahnıda məhəbbət hissləri narahatçılıq, etiraz, nisgil, həyəcan hissləri fonunda verilmişdir. Mahnının mətni cavabsız suallarla zəngindir və bu da mahnıda olan həyəcanı daha da artırır. Mahnının ifaçıları çox zaman onu emosional və daha çılğın tərzdə ifa etməyə üstünlük verirlər.

Nümunə 2. “Naz eləmə” (“Наз шумур”) ləzgi xalq mahnısı. Toplayan və nota yazan: Musayeva Türkən.

İnformator: Rübabə Kasımova (Təvəllüd: 58 yaş, Qəbələ rayonu, Zərgərli kəndi, 15.08.2021).

Allegro moderata

Бах - ча - да - вай пил - ни - дин тар, Ай а - ла - гуьз -
ли, а - ла - гуьз - ли. На чи бах - ча се - ри - нар - на, Ай а - ла - гуьз -
ли, чан На чи бах - ча се - ри - нар - на, Чан а - ла - гуьз - ли.

Mahnı “Allegro” tempində, 6/8 ölçüdə və D tonikalı frigik ladındadır. Nəzərə çatdıraq ki, ləzgi xalq mahnıları forma baxımından Azərbaycan xalq mahnılarına daha çox yaxındır. Əksər Azərbaycan xalq mahnılarında olduğu kimi, bu mahnı da ikihissəli kuplet formasındadır. Birinci hissəni səkkiz xaneli (4x+4x), ikinci hissəni isə on altı xanelik (8x+8x) period kimi müəyyən etmək olar. Axımlı və yuxarı doğru inkişaf edən melodiyanın səs qatarından ibarətdir. Yuxarı registrləri əhatə edən mahnı səs imkanları geniş olan ifaçılar tərəfindən ifa edilir. Elə bunun nəticəsidir ki, mahnı səs diapazonu onu oxumağa imkan verən informator Rübabə Kasımova tərəfindən təqdim edildi.

“Şamil gəldi” (“Шамил атана”) mahnısı da xalq arasında geniş yayılmış qədim ləzgi mahnısıdır və tarixi-qəhrəmani xarakterlidir. Mahnının poetik mətni xalq qəhrəmanı Şeyx Şamilin igidliyinin və cəsurlüğünün vəsf edilməsinə əsaslanır. Mahnının maraqlı xüsusiyyəti musiqi materialının olduğu kimi qalması və hər təkrarında mahnıya daima yeni bəndlərin qoşulmasıdır. Lakin çoxsaylı bəndlərin mahnıya daxil olmasına baxmayaraq, onun nəqəratı dəyişilməz qalır.

Nümunə 3. “Şamil gəldi” (“Шамил атана”) ləzgi xalq mahnısı.
Toplayan və nota yazan: Musayeva Türkün.
İnformator: “Dideyar” kollektivi (Qusar rayonu, 22.07.2022).

Moderato

А-та-на, та-на

Ша-мил а-та-на, Ша-мин-дан кьу- шун тиг-мил а-та-на А-та-на, та-на

Ша-мил а-та-на, а-тай кьу-шун-дин кьа-рай а-та-на.

Mahnı 3/4 ölçüdə yazılmışdır və digər mahnılarda olduğu kimi, burada da səkkizlik və onaltılıq notlardan istifadə edilib. Mahnı dəyi şəkən tempə malikdir və melodiyanın inkişafı boyu “Moderato” və “Allegro” daimi olaraq dəyişir. Mahnının diapazonu kiçikdir və xalis kvinta intervalı həcmindədir (“h¹-fis²”). Mahnının səsqatarının hərəkəti “e²” kulminasiya səsinin təsdiqlənməsinə doğru inkişaf edir. Belə ki, bir neçə dəfə ardıcıl olaraq yuxarı istiqamətlənən səsqatarının hərəkəti mahnının əsas qəhrəmanının göstərdiyi qəhrəmanlıqlarını və şücaətini musiqinin dili ilə vurğulayır. Poetik mətnədə dəfələrlə təkrar olunan “Şamil atana” sözləri musiqinin sekvensiyalı hərəkəti ilə uyğunluq təşkil edərək, mahnının əsas məzmununu təsdiqləyir. Mahnı “h” tonikalı frigik ladında yazılmışdır. İlk iki xanədə olan ibarə mahnı boyu inkişaf etdirilir və intonasiya bağlılığı yaradır. Mahnının minor boyasında yazılması poetik mətnin qəhrəmani xarakterinə mane olmur.

Mahnının hər bir ifaçısı bu mahnını özünəməxsus tərzdə ifa edir və səs imkanlarından istifadə edərək, qəhrəmanlıq mövzusunun çatdırılmasına yönəldir.

Qədim ləzgi xalq musiqi nümunələrindən biri də “Peyker xala” (“Пейкер бaxа”) mahnısıdır. Bu mahnı zarafatyana, satirik xarakterli yumor xarakterini ifadə edən bir mahnıdır. Mahnının poetik mətnində sevdiyinin evini tapmağa çalışmış oğlan hər kəsdən soruşa bilmədiyi üçün ehtiyat edir və *Peyker baxadan* yarının evinin yerini göstərməyini istəyir. Oynaq, şən, zarafatyana xarakter daşıyan bu mahnı qədim zamanlarda qarşı-qarşıya iki şəxsin deyişməsi kimi oxunurdu. “Peykər xala” (“Peyker baxa”) mahnısı dialoq quruluşudur. Sanki iki nəfərin biri-biri ilə söhbətini xatırladır. Bunu mahnının birinci bəndinin poetik məzmununda daha aydın müşahidə edirik:

Salammeleyk, Peykər xala,
Bizə yarın evin göstər.
Əleykümsalam, can bacının
Evimizin dalındadır.

Ay bəxtəvər, kefli xanım,
İçək çayı, samovar hanı?
Dərdin-qəmin çoxsa əgər,
Araya qoy paylaşaq biz.

Ay bəxtəvər sarı bülbül,
Qəlbində nə avazın var?
Fikir çəkmə sən o qədər,
Gəlin gəlməyib, qalıb hələ.

Belə bir quruluşa uyğun olaraq mahnının musiqili cümlələri də qurulur. Mahnının poetik mətninin həmqafiyə olmaması ləzgi xalq mahnıları üçün səciyyəvi xüsusiyyətdir. Poetik mətndə heca sayı bərabər olsa da (9 heca), qafiyələnmədə fərq özünü büruzə verir. Bu mahnının deyişmə şəklində olması müəyyən dərəcədə Azərbaycan aşıqlarının ifasını xatırladır.

Nümunə 4. “Peyker xala” (“Пейкер баха”) ləzgi xalq mahnısı. Toplayan və nota yazan: Musayeva Türkən.

İnformatorlar: Aşurova Zahidə (Təvəllüd: 30 yaş, Qusar rayonu, Əvəcuq kəndi, 15.08.2021.)

Пейкер баха

Moderato

Сә - дим - мә - ләк, Пей - кәр ба - ха,
Чәк - чәк ар - дини кәвә - ләр - кәвә - ләк,
А - ләк сә - дим... чәк - чәк ба - ха - дини, Чәк кәвә - лә - рини
кәвә - ләк... гә - ләк. Ой - чәк а - ман - дәр - дини дәр -
мин и - мин, бәс - мус - кә - дини? Вунь - чәк му - ты - мин.

“Peyker baxa” mahnısı 6/8 (3/4) ölçüdə, “Moderato” tempində ifa olunur. Mahnının ilk altı xanəsi instrumental partiyada giriş kimi verilir. Birinci hissə on altı xanədən ibarət olub, tam kuplet formasındadır. İkinci hissəsi isə on beş xanə-

dən ibarətdir və $8x+7x$ olaraq cümlələrə bölünür. Bəndlərdə intonasiya və mövzu özəyi saxlanılır. Liqalar musiqinin melodiyasını daha axımlı edir. Belə ki, birinci şəxsin dilindən söylənilən “Salammeleyk, Peykər xala, Bizə yarın evin göstər” ifadələri təkrar prinsipli birinci cümlədə ($3x+4x$) öz əksini tapır. Dominanta pərdəsinin bir neçə dəfə təkrarlanması, yarım kadansda isə kvarta sıçrayışı (g^k-c^1) vasitəsilə istinad melodiyanın danışiq tərzli olmasını bildirir. Mahnının təkrar prinsipli yeddi xanəli ikinci cümləsi isə Peykər xalanın cavabını ifadə edir və bu zaman mahnının lad ahəngi dəyişir. Burada D tonikalı eolik lada modulyasiya olunur və mahnı bu tonallıqda bitir. Mahnının ikinci cümləsinin Peykər xalanın obrazı ilə bağlı qəmli, qüssəli xarakter alması poetik mətnin məzmunu ilə bağlıdır. Mahnının diapazonu oktava çərçivəsindədir (“ $c^1 - c^2$ ”). Mahnının səs qatırı yuxarıdan aşağı istiqamətdə yönəlmişdir və melodik xəttin belə inkişafı ləzgi xalq mahnıları üçün səciyyəvidir. Mahnı bu gün də ləzgilər arasında sevilərək oxunur və hətta bir çox musiqçilərin də repertuarına daxil olmuşdur.

Satirik məzmunlu ləzgi xalq mahnılarından biri olan “Trillo” şən xarakterli bir mahnıdır. Olduqca tez tempdə oxunduğuna görə, çox zaman bu mahnının sözlərini anlamaq, ümumiyyətlə məzmunun hansı mənə kəsb etdiyini dərk etmək çətinlik yaradır. Lakin bu mahnını günümüzdə kiçik yaşlı uşaqların dilində bir yanılımac kimi daha çox eşitmək olar. Mahnının poetik mətni ləzgi dialektinin saxlanılmasında, ləzgilərə xas olan danışiq tərzinin üzə çıxmasında və milli xüsusiyyətlərin daha qabarıq ifadə olunması baxımından dəyərli nümunədir. Mahnı birnəfəsə oxunur, melodik xətdə və eyni zamanda poetik mətnə heç bir fasilə yoxdur. Bu baxımdan da onun oxunması üçün güclü nəfəs və səs tələb olunur. Mahnının oxunması üçün əvvəlcədən bu mahnı üzərində çalışmaq, danışiq dilini və səsin imkanlarını geniş şəkildə inkişaf etdirmək lazımdır.

Nümunə 5. “Trillo” (“Трилло”) ləzgi xalq mahnısı. Toplayan və nota yazan: Musayeva Türkün.

İnformator: Razibala Ağabalayev (61 yaş, Qəbələ rayonu, Zərgərli kəndi, 15.08.2021).

Трилло

Allegro

Гяеєє и, Гяеєє-и!

Де-ре-да ру-вар а-на, Ша-дам-да рук-вар а-на

Са-руи зиз да клан хьа-на Вир-даз ам да кланхьа-на Трил - лиро, трил - ло,

Ша - ка - лад - ни мар - ма-лад Ваф - ли маф - ли нам - ни - си.

Mahnı “Allegro” tempində, 3/4 ölçüdə yazılıb. Oynaq xarakterlidir. Mahnının xarakterik xüsusiyyəti eyni melodik özəyin dəfələrlə təkrarıdır. Bu xüsusiyyət isə mahnının poetik mətnindən irəli gəlir. Mahnı ritmik baxımdan mürəkkəbdir və onaltılıq notların üstünlük təşkil etməsi mahnıya hərəkətlilik bəxş edir. Mahnıda As səsi üzərində eyni sözlərin təkrarlanması nəzərə çarpır. Diapazon baxımdan mahnı seksta intervalı həcmindədir (“as^k-f¹”). Bənd-nəqərat formasında yazılmış mahnının cümlələrində müəyyən bir səs – birinci cümlədə, yəni nəqəratda “as^k” səsi, ikinci cümlədə, yəni nəqəratda isə “f¹” səsi aparıcı funksiya daşıyır.

“Dallay” zarafat xarakterli ləzgi xalq mahnısıdır. Bir çox ləzgi xalq mahnılarından fərqli olaraq, bu mahnı bu gün də çox sevilərək oxunur. İfaçılar mahnının oxunuşunda “hop dallay” və “rudallay” sözlərindən daha çox istifadə edirlər. Bu sözlərin ləzgi dilindən tam şəkildə bir tərcüməsi yoxdur və olduğu kimi deyil, bu sözün oxşar mənalarnı vermək mümkündür. Uyğun olan tərcümə variantı isə sanki ruhlandırıcı, həvəsləndirici bir kəlmə kimi ifadə oluna bilər. Bu söz Azərbaycan dilində istifadə olunan “hey, hey” ifadəsi ilə müəyyən qədər oxşarlıq təşkil edir. Qeyd olunduğu kimi, yumor məqsədilə deyilən sözlər mahnıya zarafat yana bir təəssürat bəxş edir.

Nümunə 6. “Dallay” (“Даллай”) ləzgi xalq mahnısı. Toplayan və nota yazan: Musayeva Türkan.

İnformator: “Dideyar” kollektivi (Qusar rayonu, 22.07.2022)

Allegro-moderato

Сит-не кьа-йи гар а - ва,
Куь-че - да куьч кье-кье-да,

10
Хуь - ре кьа-ни яр а - ва Зун кьа - ни-буркьад а - ва, Заз кьа - ни-ди сад а - ва.
Джи-бин-да ич кье-кье да, А-тай-т^а-ни ваз кье-да, А-цай сан-дух тоз кье-да.

19
Дал-лай, дал-лай, ру дал-лай, я - хул дал-лай руд-дал-лай.
А - ман дал-лай, ру-дал - лай, дал-лай, дал-лай, руд-дал-лай.

Mahnı “Allegro moderato” tempində və 2/4 ölçüdə yazılmışdır. Bu mahnı da digər ləzgi xalq mahnıları kimi, ikihissəlidir və birinci hissə 6+6 olmaqla on iki xanədən, ikinci hissə isə 3+3 olmaqla altı xanədən ibarətdir. Mahnı xüsusiyyəti odur ki, musiqi melodiyaları yeni bəndlərdə dəyişilmədən qalır. Olduqca oynaq xarakterli bir mahnıdır. Bu mahnının diapazonu yiğcamdır, xalis kvinta intervalı (g¹-d²) həcmindədir. Mahnının səs qatarı yuxarıdan aşağı istiqamətə doğru

hərəkətə əsaslanır. Kulminasiya səsi D^2 olan mahnının başlanğıcı bu səse yaxın məsafədə yerləşən C^2 səsinə xalis kvarta sıçrayışı ilə başlayır. D tonikalı eolik laddında yazılmışdır. Mahnının səs qatarında lada xas olan diatoniklik aydın nəzərə çarpır. Belə ki, yuxarıdan aşağı istiqamətdə yönələn natural minor boyalı səslərin hərəkəti mahnıda fərqli səslənmə tərzini yaradır. Melodiyası sadəliyi ilə fərqlənir və səs qatarının sıçrayışla başlanan və aşağı istiqamətli hərəkətinə əsaslanır.

Qeyd edək ki, respublikanın ləzgilər yaşayan müxtəlif bölgələrinə ekspedisiya zamanı toplanan mahnılar əsasən yaşlı nəsle məxsus şəxslər tərəfindən təqdim edilmişdir. Əsasən 2021-22-ci illərin yay aylarına təsadüf edən bu görüşlər zamanı çoxsaylı mahnılar toplansa da, məqalədə bunlardan lirik, tarixi-qəhrəmani və satirik mahnılardan bəzi nümunələr təqdim edilmişdir.

Beləliklə, məqalədə lirik, tarixi-qəhrəmanlıq və satirik ləzgi xalq səciyyəvi xüsusiyyətlərinin təhlili zamanı aşağıdakılar əldə olundu:

1. Ləzgi xalq mahnıları üçün diatonik ladlar səciyyəvidir və təhlilə cəlb edilən mahnıların əksər hissəsi lidik, frigik, ionik, eolik kimi qədim diatonik laddlarda yazılmışdır.

2. Diapazon baxımdan mahnılar tersiya intervalı həcmindən başlayaraq, xalis oktava intervalına qədər olan səs məsafəsinə malikdirlər.

3. Ləzgi xalq mahnılarının əksər hissəsi yuxarı registrlərdə yazılmışdır. İnformatorlarla görüş zamanı onlar mahnıları ən yüksək səslərdə oxumağa çalışırdılar və bunu həmin mahnıların həmişə ən yüksək səslərdə ifa edilməsi ilə əlaqədar olduğunu bildirirdilər. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ləzgi xalqının nümayəndələri aşağı bəm səslərə deyil, yuxarı zil səslərə malikdir. Hətta mövzunun xarakterindən irəli gələrək, bəmdə oxunması tələb olunan mahnılarda belə zildə oxuma müşahidə olundu.

4. Mahnıların səs qatırı çox zaman rəvan və axıcı hərəkətə əsaslanır.

5. Ritmik baxımdan mahnılarda bəzi hallarda mahnının məzmunundan irəli gələrək, sinkopalı ritmik fiqurasiyalar üstünlük təşkil edir.

6. Ləzgi xalq mahnılarının müəyyən hissəsi ilə Azərbaycan xalq mahnıları arasında intonasiya bağlılığı müşahidə edilir. Məsələn, bunun ən qabarıq nümunəsi “Muleyli” xalq mahnısıdır ki, hər iki xalqda olan bu mahnılar arasında metro-ritmik xüsusiyyətlər, musiqi dili baxımından yaxınlıq nəzərə çarpır. Eləcə də, əksər ləzgi xalq mahnılarında “Bənövşə”, “Yaylıq” və digər Azərbaycan xalq mahnıları arasında oxşarlığın olması müşahidə olundu.

Ümumiyyətlə, məqalənin həddləri çərçivəsində bu mahnıların araşdırılması ləzgi xalq mahnıları haqqında müəyyən fikirlərin formalaşdırılmasına səbəb olur. Ləzgi xalq mahnılarının melodiyaları, forması, poetik mətninin xüsusiyyətləri ilə Azərbaycan xalq mahnıları arasında müəyyən oxşarlıqlar mövcuddur. Oxşarlıq əsasən mahnıların bənd-nəqərat şəklində, çox zaman ikihissəli formada olmasında, mahnının poetik mətninin mövzusunda özünü göstərir. Lakin müəyyən oxşarlıqlara baxmayaraq, ləzgi mahnıları özünəməxsus səciyyəvi cəhətləri ilə fərqlənir. Bu

özünəməxsusluq mahnıların ritmik xüsusiyyətlərində, ləzgi damışıq dilinin imkanlarından irəli gələn ifadə tərzində daha çox nəzərə çarpır. Eyni zamanda ləzgi xalq mahnılarında musiqi dilinin sadəliyi, poetik mətnlə musiqi arasında bağlılıq onların fərqləndirici xüsusiyyətidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ləzgi azsaylı xalqı milli mədəniyyətini, folklorunu, o cümlədən mahnılarını qoruyaraq saxlamışdır. Hazırda ləzgi xalqı keçmiş ənənələri qorumaqla yanaşı, milli musiqi xüsusiyyətlərinə əsaslanan yeni mahnıları da yaradıb ərsəyə gətirirlər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyev, D.A. İsmayılı etnomühitindəki ləzgilərin folklor ənənələri // Dədə Qorqud, 2020. № 1, – s.128-132.
2. Hüseynova, L.Ş. Mahnı diqqət mərkəzindədir // Musiqi dünyası, 2000. №2 (3), – s. 3-9.
3. Mahmudova, C.E. Azərbaycan xalq və bəstəkar mahnılarının mətn xüsusiyyətləri. – B.: ADPU, 2014. – 122 s.
4. Mahmudova, C.E. Mahnının qoşa qanadı-poeziya və musiqi. – B.: Mars-Print, 2013. – 244 s.
5. Məmmədov, T.A. Musiqi folklorunun toplanması, yazıya alınması və qorunması. – B.: Adiloğlu, – 2004. – s. 24.
6. Бедирханов, С.А. Литература азербайджанских лезгин: проблемы и перспективы развития.– Махачкала: ИЯЛИИ им. Г. Цадасы ДНЦ РАН, 2014. – 224 с.
7. Круглов, Ю.Г. Фольклорная практика. – М.: Музыка, 1979. – 67 с.
8. Кустовский, Е.С. Формирование, хранение и каталогизация областных фондов музыкального фольклора. – М.: Музыка. 1978. –78 с.
9. Рубцов, Ф. Статьи по музыкальному фольклору. – М.: Музыка. 1973. – 45 с.
10. Халыкзаде, Ф. Проблема сохранения музыкального фольклора Азербайджана в эпоху глобализации // Musiqi Dünyası, – № 2003, № 3-4, – s. 124-127.

Notoqrafiya

11. Rəhimxanov, F. Ləzgi xalq mahnıları və rəqsləri. B.: Azərbaycan, 2008. – 168 s.

İnformatorlar:

12. Rübabə Kasımova. 58 yaş, Qəbələ rayonu, Zərgərli kəndi. (15.08.2021).
13. “Dideyar” kollektivi. Qusar rayonu. (22.07.2022)
14. Razibala Ağabalayev 61 yaş, Qəbələ rayonu, Zərgərli kəndi. (15.08.2021).
15. Aşurova Zahidə 30 yaş Qusar rayonu, Əvəcuq kəndi (15.08.2021)
16. Aşurova Zabitə 29 yaş Qusar rayonu, Əvəcuq kəndi (12.08.2021)

Тюркан МУСАЕВА

Диссертант Азербайджанской Национальной Консерватории
ОСОБЕННОСТИ ЛЕЗГИНСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН

Аннотация: Фольклор лезгинского народа (одного из малочисленных народов, проживающих на территории Азербайджана) отличается богатством и разнообразием. Зарождение устного народного творчества лезгин имеет много-

вековую историю и своими корнями уходит в глубокую древность. Образцы фольклора передавались из поколения в поколение и широко распространены в быту, а потому занимают прочное место в памяти народа. Лезгинский фольклор связан с национальной музыкой Азербайджана больше, чем фольклор других народов. С этой точки зрения исследование мелодических, формо-структурных и интонационных особенностей лезгинских народных песен имеет важное значение в плане изучения особенностей лезгинской музыки. В статье сгруппированы песни, относящиеся к лезгинскому фольклору, и учтены их специфические особенности; подчеркивается сходство лезгинских народных песен с азербайджанскими и в сравнительном порядке исследованы отдельные музыкальные образцы; а также рассматриваются и анализируются лирические, историко-героические и сатирические лезгинские народные песни.

Ключевые слова: лезгины, фольклор, народное творчество, обряд, песня, мелодия

Turken MUSAYEVA

Dissertation student of the Azerbaijan National Conservatory

FEATURES OF LEZGIAN FOLK SONGS

Abstract: *The folklore of the Lezgin people (one of the ethnic groups residing in the territory of Azerbaijan) is distinguished by its richness and diversity. The origin of oral folk creativity among the Lezgins has a centuries-old history and dates back to ancient times. Folklore samples have been passed down from generation to generation and widely spread in daily life, thus holding a strong place in the collective memory of the people.*

Lezgin folklore is closely linked to the national music of Azerbaijan more than the folklore of other ethnic groups. From this perspective, the study of melodic, formal-structural, and intonational peculiarities of Lezgin folk songs holds significant importance in understanding the characteristics of Lezgin music. The article groups songs related to Lezgin folklore, considers their specific features, emphasizes the similarities between Lezgin folk songs and Azerbaijani ones, and comparatively explores individual musical examples. Furthermore, it examines and analyzes the lyrical, historical-heroic, and satirical Lezgin folk songs.

Keywords: *lezgi, folklore, folk art, ritual, song, melody*

Rəyçilər: sənətşünaslıq elmləri doktoru, professor Ceyran Mahmudova
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Akif Quliyev